

ДИДАКТИЧНА ПРОГНОСТИКА В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА

О. М. Топузов,

*доктор педагогічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту педагогіки НАПН України*

У статті розглянуто проблему застосування дидактичної прогностики в контексті теоретико-методичного забезпечення сучасного підручникотворення. Обґрунтовано значущість дидактичної прогностики для створення сучасного підручника, визначено основні завдання дидактичної прогностики в галузі підручникотворення. Розглянуто основні функції дидактичної прогностики щодо передбачення розвитку підручника як важливого засобу навчання. Визначено методи наукового прогнозування, які застосовуватимуться в контексті методичного забезпечення створення вказаного виду навчальної літератури.

Ключові слова: педагогічне прогнозування, дидактична прогностика, підручник, підручникотворення.

Постановка проблеми. Результати аналізу наукової та науково-методичної літератури, нормативно-правових актів, пов'язаних з проблематикою підручникотворення, дають змогу вказати на виникнення нових запитів до змісту та оформлення навчальної літератури, зростання вимог до її якості, передовсім – до якості сучасних підручників. На нашу думку, ця тенденція пов'язана зі зростанням вимог держави й суспільства до якості освіти (зокрема – загальної середньої). Зростання значущості якісної освіти для забезпечення нормальної життєдіяльності та поступу сучасного суспільства змушує державу висувати нові вимоги до системи освіти з метою забезпечення необхідної якості результатів діяльності навчальних закладів, ставити питання про здійснення випереджального розвитку вітчизняної освіти.

Роль підручника в процесі навчання та освіти особистості зумовлює особливий інтерес до нього як до важливого засобу навчання. Оскільки підручник може розглядатися як інформаційна модель процесу навчання (В. П. Беспалько), то випереджальний розвиток освіти не лише породжуватиме нові вимоги до цього різновиду навчальної літератури, але й здійснюватиметься в майбутньому за допомогою підручників нових поколінь (ми вже можемо спостерігати цей вплив на прикладі електронних підручників).

Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. ознаменувався суттєвими позитивними зрушеннями у вітчизняному підручникотворенні. Отримали визнання та поширення ергономічні та психодидактичні основи підручникотворення. У змісті вітчизняних підручників набули конкретного відображення запити до

індивідуалізації та профільного характеру навчання, вимоги особистісно зорієнтованого освітнього підходу. У суспільних предметах в підручникотворенні почали успішно застосовуватися культурологічний та цивілізаційний підходи, які суттєво доповнили формаційний. Були створені, експериментально апробовані та впроваджені електронні навчальні видання, зокрема – електронні підручники.

Ці та багато інших досягнень вітчизняного підручникотворення, однак, дають змогу вирішувати передовсім актуальні проблеми підручникотворення. У той же час постає проблема визначення тенденцій та шляхів розвитку вітчизняного підручникотворення та підручника в майбутньому. Розвиток педагогічної прогностики в цілому та, зокрема, дидактичної прогностики дає змогу сподіватися на продуктивне вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Підручникотворення як процес проектування, написання та оформлення, експериментальної апробації, коригування та впровадження підручника цікавив і продовжує цікавити багатьох видатних учених-педагогів. Можна без перебільшення стверджувати, що майже кожен з них присвятив цій проблемі одну або декілька своїх праць, що свідчить про значущість відповідної проблематики для педагогічної науки.

Найзначущими для нашого дослідження є праці з проблематики підручникотворення, які належать: Ю. К. Бабанському, В. П. Беспальку, Д. Д. Зуєву, В. Г. Кремению, І. Я. Лернеру, М. М. Скаткіну та ін.

Проблематика педагогічного та дидактичного прогнозування знайшла своє відображення в працях відомих науковців: Б. С. Гершунського, Е. Г. Костяшкіна, В. Г. Кременя, І. П. Підласого, М. М. Скаткіна та ін.

За останні роки здійснено дослідження, в яких розглянуто теоретичні й прикладні педагогічні питання, дотичні проблематиці педагогічної прогностики. Ці дослідження відображено в наукових працях, присвячених: дефініціям «прогнозування» в сучасній педагогіці (І. О. Фоменко), методологічним основам педагогічного прогнозування (Н. В. Давкуш), труднощам прогнозування системних змін в освіті й науці Європи та світу (К. В. Корсак), прогнозуванню саморозвитку інноваційної педагогічної системи з урахуванням її стану та оточення (В. В. Докучасва), спіральній моделі педагогічного прогнозування ефективного навчання (М. В. Кошелєв), ролі педагогічного прогнозування у професійній діяльності вчителя (О. О. Кабанська), особливостям прогнозування, що здійснює педагог у процесі діяльності (О. С. Волярська), прогнозуванню як компоненту професійної майстерності сучасного педагога (В. Г. Демидова) та ін.

У той же час окремих ґрунтовних досліджень, присвячених прогнозуванню розвитку підручникотворення, передбаченню вимог до підручника та розвитку цього засобу навчання в майбутньому, не проводилося. Відсутні наукові праці з проблематики застосування педагогічної та дидактичної прогностик для розвитку теорії та практики вітчизняного підручникотворення.

Мета і завдання статті. *Метою статті* є обґрунтування доцільності й значущості застосування ідей та методів дидактичної прогностики в кон-

тексті теоретико-методичного забезпечення сучасного підручникотворення. *Завданнями статті є:* обґрунтування значущості дидактичної прогностики для створення сучасного підручника, визначення основних завдань дидактичної прогностики в галузі підручникотворення, визначення та обґрунтування основних функцій дидактичної прогностики щодо передбачення розвитку підручника як важливого засобу навчання в майбутньому, визначення методів дидактичного прогнозування, які застосовуватимуться в процесі створення вказаного виду навчальної літератури.

Основна частина. Модернізацію й подальший розвиток процесу вітчизняного підручникотворення, досягнення відповідності його результатів освітнім і суспільним вимогам можна без перебільшення назвати одним з головних завдань як теорії підручника, так і загалом сучасної української педагогіки, передовсім – дидактики. Підручник – це не тільки навчальна книга, в якій систематично викладено основи знань в певній галузі на рівні сучасних досягнень науки й культури [4, с. 301], а її зміст відповідає чинній навчальній програмі. Це водночас один з найважливіших засобів навчання, форма фіксації змісту навчання (В. В. Краєвський), засіб засвоєння змісту освіти (І. Я. Лернер), один з ключових елементів освітнього процесу (Е. Г. Гельфман, М. О. Холодна), комплексна інформаційна модель процесу навчання (В. П. Беспалько). Таким чином, значущість підручника для організації та здійснення процесу навчання переоцінити досить важко.

Дослідження процесу та результатів підручникотворення перебувають у сфері наукових інтересів представників багатьох наук. На думку І. Я. Лернера, підручник є самостійним об'єктом дидактичного дослідження [3]. Крім учених-педагогів (зокрема – фахівців з дидактики), це наукові й науково-педагогічні працівники, які генерують (викладають) відповідне фундаментальне або прикладне наукове знання, вчителі, психологи (наприклад, спеціалісти з психодидактики), книгознавці та ін. Таким чином, розвиток теорії та практики підручникотворення здійснюється за участі таких наук, як педагогіка, психологія, книгознавство та ін.

На жаль, практично до останнього часу процес вітчизняного підручникотворення перебував поза увагою педагогічної та дидактичної прогностик. Результати досліджень Б. С. Гершунського, наведені в його наукових працях, присвячених прогнозуванню змісту навчання (зокрема – змісту навчання в технікумах [2]), упритул наближалися до проблематики прогнозування навчальної літератури як форми відображення й фіксації змісту освіти. Однак ці ідеї Б. С. Гершунського не були повною мірою реалізовані не лише в Україні та Росії, з якими пов'язане життя й діяльність ученого, а й в інших країнах. Недостатню увагу до теоретичних і прикладних проблем прогнозування сучасного підручника можна пояснити як недостатнім рівнем розвитку дидактичної прогностики, так й пануванням певних стереотипів підручникотворення.

Суспільний запит на окреслення стратегічних цілей і передбачення шляхів розвитку вітчизняної системи освіти, на визначення результатів освітньої ді-

яльності вітчизняних навчальних закладів актуалізує потребу в дослідженнях з педагогічної та дидактичної прогностики. Це, з огляду на обґрунтовану вище роль і значущість підручника в процесі навчання, дає змогу актуалізувати проблему прогнозування сучасного підручника. Таким чином, дидактична прогностика може стати однією з повноправних складових теоретико-методичного забезпечення сучасного підручникотворення.

Значущість застосування ідей, принципів та методик дидактичної прогностики в контексті теоретико-методичного забезпечення сучасного підручникотворення полягає в створенні реальних передумов для:

- урахування в підручнику обґрунтованих прогнозів розвитку відповідної педагогічної системи (дидактичних процесів), сприяння розвитку компонентів цієї системи (процесів), на які може впливати зазначена навчальна книга (за В. П. Беспалько, це: цілі, зміст, певні організаційні форми навчання тощо);
- наукового обґрунтування логічної побудови змісту освіти на основі його випереджального відображення відносно прогнозованих суспільних вимог (з його подальшою фіксацією в змісті підручника);
- реалізації в змісті підручника результатів прогностичного аналізу взаємовідносин науки й навчального предмета, сфери практичної діяльності й навчального предмета, прогностичного аналізу суспільних вимог до розвитку сфери практичної діяльності, а на цій основі – вимог до результатів освіти загалом та вивчення навчального предмета зокрема;
- втілення конкретних науково обґрунтованих прогнозів щодо цілей, змісту, організаційно-методичних основ процесу навчання;
- прогнозування оптимального змісту підручника, тенденцій розвитку його текстового (основний, додатковий і пояснювальний тексти) та позатекстових компонентів (методичний апарат, апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування) та ін.

Таким чином, процес підручникотворення спиратиметься не лише на актуальні педагогічні, дидактичні, психолого-педагогічні та інші вимоги до навчальної книги, історичний досвід вивчення певного предмета, але й на наукові (педагогічні та дидактичні) прогнози розвитку підручника.

Як уже було зазначено, однією з теоретико-методичних основ підручникотворення, прогнозування сучасного підручника може стати дидактична прогностика. Тому варто дати визначення цієї галузі педагогічної прогностики.

Дидактична прогностика – це відносно самостійна галузь наукового знання, що постала на перетині дидактики та педагогічної прогностики; наукова дисципліна, яка досліджує фундаментальні (теорії, закономірності, підходи, принципи тощо) та прикладні (моделі, технології, методи та методики) аспекти процесу дидактичного прогнозування [5].

На нашу думку, одним з основних завдань дидактичної прогностики на сучасному етапі стає передбачення змін матеріально-технічної бази, визначення нових засобів навчання, необхідних для успішної реалізації завдань цього процесу, зумовлених новими суспільними запитами [5].

Уже зараз можна констатувати необхідність залучення дидактичної прогностики для розв'язання завдань передбачення різних видів й типів навчальної й навчально-методичної літератури. Першочергова значущість її для теоретико-методичного забезпечення підручникотворення не викликає сумнівів з огляду на роль і місце підручника в процесі навчання. Головним завданням педагогічного й дидактичного прогнозування в контексті підручникотворення є отримання випереджальної інформації про різні аспекти розвитку теорії й практики цієї діяльності, про тенденції та перспективи розвитку підручника для визначення вимог до нього в майбутньому, обґрунтування його цілей, змісту, структури та ін.

Застосування дидактичної прогностики в процесі створення сучасного підручника може відбуватися шляхом розв'язання таких основних завдань:

- передбачення цілей і завдань, визначення дидактичних аспектів розвитку теорії підручника як основи сучасного підручникотворення;
- прогнозування ролі та місця підручника в процесі навчання в майбутньому, тенденцій його розвитку (зокрема розвитку електронного підручника);
- передбачення суспільних (соціальних, економічних, інформаційних, матеріально-технічних тощо), найзагальніших педагогічних умов розвитку освіти та навчання в майбутньому, які визначатимуть вимоги до підручника, особливості його подальшого використання в процесі навчання;
- прогнозування нових суспільних та особистісних запитів до якості підручника, які впливатимуть на розвиток вітчизняного підручникотворення;
- передбачення модернізаційних змін в цілях, змісті та організаційно-методичному забезпеченні освіти та навчання, які відобразатимуться в підручниках майбутнього;
- прогнозування можливості виникнення (оновлення), нових параметрів освітніх технологій (передовсім – інформаційних), що створюватиме нові можливості та породжуватиме нові вимоги до підручникотворення;
- передбачення особливостей контингенту учнів (передовсім загальнопсихологічних та соціально-психологічних), які матимуть суттєве значення для підручникотворення;
- прогнозування нових завдань і шляхів диференціації змісту освіти (зокрема забезпечення профільності, особистісного підходу, індивідуальної освітньої траєкторії учня), які визначатимуть змістове наповнення підручників у майбутньому;
- передбачення можливостей та шляхів оптимізації навчального процесу за допомогою змін у підручнику;
- прогнозування особливостей підручників відповідно до рівнів та типів навчальних закладів, для яких вони створюються, та ін.

Одним з найцікавіших актуальних завдань дидактичної прогностики в контексті теоретико-методичного забезпечення процесу створення підручника є передбачення змін у підручникотворенні, зумовлених європейською інтеграцією нашої держави, входженням вітчизняної системи освіти до європейського

освітнього простору. Варто зазначити, що як окремі європейські країни зокрема, так й освітні інституції Європейського Союзу в цілому мають свої традиції підручникотворення, розроблені критерії та методики оцінювання якості підручників. Процес створення підручників у більшості держав-членів Європейського Союзу є досить прозорим, контролюється громадськістю та видавництвами, економічно зацікавленими у випуску якісної та конкурентоспроможної навчальної літератури. Таким чином, уже зараз можна загалом прогнозувати, що навіть поступова інтеграція системи освіти України до європейського освітнього простору матиме вплив на теорію та практику вітчизняного підручникотворення.

Інститут педагогіки НАПН України є флагманом підручникотворення для загальної середньої освіти. У нашому Інституті щорічно проводиться представницька конференція «Проблеми сучасного підручника». Тому представників наукового колективу Інституту педагогіки цікавитиме, які вимоги до підручникотворення, які можливості для нього створює інтеграція до європейського освітнього простору. Отже, є небезпідставні очікування, що наші вчені, аспіранти й докторанти досліджуватимуть і завчасно передбачатимуть зміни у підручникотворенні, зумовлені входженням вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору.

Вплив дидактичної прогностики на теорію та практику підручникотворення можна також розкрити шляхом визначення та обґрунтування її функцій, тобто основних напрямів дидактико-прогностичної діяльності, які впливатимуть на створення сучасного підручника.

Б. С. Гершунський виділяє шість функцій наукового передбачення в дидактиці: управлінську, перетворювальну, світоглядну, теоретичну, системоутворювальну (інтегративну), функцію комунікації [1, с. 156 – 160]. Відштовхуючись від цих функцій, а також на основі виділених нами вище завдань дидактичної прогностики в галузі підручникотворення, ми можемо виокремити такі функції:

1. *Інформативну* – оприлюднені результати прогнозування тенденцій розвитку процесу підручникотворення, вимог до підручника можуть використовуватися авторами, експертами, видавцями та іншими учасниками зазначеного вище процесу для його оптимізації, досягнення нової якості цього виду навчальної літератури.

2. *Теоретико-методологічну* – результати теоретичних досліджень, проведених в межах дидактичної прогностики, сприятимуть визначенню та обґрунтуванню напрямів розвитку теорії підручникотворення. Можна стверджувати, що ґрунтовний дидактичний прогноз у галузі підручникотворення матиме не лише предметний, а й методологічний зміст – змушуватиме до критичного переосмислення наявного досвіду теоретичного забезпечення створення підручника, спричинить необхідність уведення нових понять, вироблення нових принципів і правил, виникнення нових теорій, концепцій та ідей, оновлення методів створення підручника та дослідження цього процесу.

3. *Методичну* – методи та методики прогнозування, визначені, розроблені та апробовані в межах дидактичної прогностики, застосовуватимуться для здійснення теоретичних і прикладних досліджень в галузі підручникотворення, вирішення прикладних завдань створення підручників.

4. *Управлінську* – за допомогою прогнозів, розроблених на основі теорії та з допомогою методів, обґрунтованих дидактичною прогностикою, стає можливим науково обґрунтоване визначення цілей, завдань, напрямів випереджального розвитку процесу підручникотворення, управління розвитком педагогічних систем шляхом упровадження новітніх підручників (наприклад, електронних) та ін.

5. *Коригувальну* – прогнозування тенденцій розвитку підручникотворення та підручника, змін у суспільних та особистісних запитах до підручників дасть змогу авторам цієї навчальної літератури переробити та доповнити свої праці відповідно до цих тенденцій і змін.

Отримання результатів передбачення розвитку підручникотворення й підручників, необхідних для реалізації зазначених вище функцій, буде неможливим без застосування відповідних методів наукового прогнозування. До цих методів можна віднести:

1. Загальнонаукові методи (аналіз і синтез, спостереження, експеримент, мисленневий експеримент та ін.).
2. Методи експертних оцінок.
3. Методи моделювання (у т. ч. математичного).
4. Методи математичної статистики.
5. Педагогічні, психологічні, соціологічні методи та ін.

Класифікація цих методів може здійснюватися за кількома основами: за походженням (наукою, з якої запозичені), за завданнями застосування, за етапами процесу застосування, в яких використовуватимуться тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес створення сучасного підручника має враховувати не лише актуальні можливості та потреби, але й майбутні запити до цього виду навчальної літератури, тенденції розвитку процесу навчання, освіти. Виходячи з цього, дидактичну прогностику варто розглядати як одну з вагомих теоретико-методичних основ підручникотворення. Ця галузь педагогічної прогностики може забезпечити вирішення ряду важливих завдань передбачення тенденцій розвитку процесу підручникотворення й підручника як засобу навчання й елементу освітнього процесу.

Внесок дидактичної прогностики в розвиток теорії та практики підручникотворення буде пов'язано зі здійсненням декількох її функцій (основних напрямів дидактико-прогностичної діяльності, які впливатимуть на створення сучасного підручника): інформативної, теоретико-методологічної, методичної, управлінської, коригувальної.

Розв'язання завдань педагогічного й дидактичного прогнозування в галузі підручникотворення вимагатиме застосування комплексу методів наукового

прогнозування, які входять до наукового інструментарію дидактичної прогностики. Це загальнонаукові методи (аналіз і синтез, спостереження, експеримент та ін.), методи експертної оцінки, методи моделювання, методи математичної статистики, педагогічні, психологічні, соціологічні методи та ін.

Перспективи подальших досліджень полягатимуть в обґрунтуванні ефективності методів науково-педагогічного прогнозування, які застосовуватимуться для розв'язання завдань підручникотворення, у визначенні особливостей застосування дидактичного прогнозування для передбачення тенденцій розвитку підручників для різних рівнів системи освіти, специфіки передбачення тенденцій підручникотворення з різних навчальних предметів.

Література

1. Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика : учеб. пособие / Б. С. Гершунский. – М. : Флинта; Наука, 2003. – 768 с.
2. Гершунский Б. С. Прогнозирования содержания обучения в техникумах / Б. С. Гершунский. – М. : Высшая школа, 1980. – 144 с.
3. Лернер И. Я. Методологические проблемы дидактической теории построения учебника / И. Я. Лернер // Каким быть учебнику: дидактические принципы построения / под ред. И. Я. Лернера, Н. М. Шахмаева. – Ч. 1. – М. : Изд-во РАО, 1992. – С. 7–26.
4. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
5. Топузов О. М. Педагогічна прогностика: теоретико-методична основа прогнозування розвитку педагогічних наук і педагогічної практики / О. М. Топузов // Рідна школа. – 2014. – № 7. – С. 32-38.

References

1. Gershunskii` B. S. Obrazovatel`no-pedagogicheskaiia prognostika. Teoriia, metodologiia, praktika : ucheb. posobie / B. S. Gershunskii. – М. : Flinta; Nauka, 2003. – 768 s.
2. Gershunskii` B. S. Prognozirovaniia soderzhaniia obucheniiia v tekhnikumakh / B. S. Gershunskii`. – М. : Vysshaiia shkola, 1980. – 144 s.
3. Lerner I. Ia. Metodologicheskie problemy` didakticheskoi` teorii postroeniia uchebnika / I. Ia. Lerner // Kakim byt` uchebniku: didakticheskiiie printsipy` postroeniia / pod red. I. Ia. Lerner, N. M. Shakhmaeva. – Ch. 1. – М. : Izd-vo RAO, 1992. – S. 7–26.
4. Pedagogicheskii` entsiklopedicheskii` slovar` / gl. red. B. M. Bim-Bad. – М. : Bol`shaia Rossiiskaia entsiklopediia, 2003. – 528 s.
5. Topuzov O. M. Pedahohichna prognostyka: teoretyko-metodychna osnova prohnzuvannia rozvytku pedahohichnykh nauk i pedahohichnoi praktyky / O. M. Topuzov // Ridna shkola. – 2014. – № 7. – S. 32-38.

Топузов О. М.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ ПРОГНОСТИКА В КОНТЕКСТЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЗДАНИЯ СОВРЕМЕННОГО УЧЕБНИКА

В статье рассмотрена проблема использования дидактической прогностики в контексте теоретико-методического обеспечения создания современного учебника. Обоснована значимость дидактической прогностики для создания современного ученика, определены основные задачи дидактической прогностики в обозначенной области деятельности. Рассмотрены основные функции дидактической прогностики относительно предвидения развития учебника как важного средства обучения. Определены методы научного прогнозирования, которые могут быть использованы в контексте методического обеспечения создания этого вида учебной литературы.

Ключевые слова: педагогическое прогнозирование, дидактическая прогностика, учебник, создание учебника.

Topuzov O. M.

DIDACTIC PROGNOSTICS IN THE CONTEXT OF THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROVISION OF THE CREATION OF A MODERN TEXTBOOK

In the article, the problem of usage didactic prognostics in the context of the theoretical and methodological provision of creating modern textbooks was observed. The importance of didactic prognostics in the area of creating textbooks was specified. The main functions of didactic prognostics in forecasting the development of a textbook as an important education means were considered. The methods of scientific forecasting which will be used in the context of the methodological provision of the creation of the abovementioned type of educative literature were defined.

Keywords: pedagogical forecasting, didactic prognostics, textbooks, textbooks creation.